

Ve skutečnosti zálohuje dělník kapitalistovi svou práci po týden atd. zadarmo, aby na konci týdne atd. dostal její tržní cenu; podle Milla se tím stává kapitalistou! Na ploché rovině vypadají i hromádky jako kopce; plochost myšlení dnešní buržoazie se dá nejlépe změřit na kalibru jejich „velikých duchů“.

ZMĚNY VE VELIKOSTI CENY PRACOVNÍ SÍLY A NADHODNOTY

Hodnota pracovní síly je určena hodnotou životních prostředků, které jsou pro průměrného dělníka obvykle nutné. Masa těchto životních prostředků — třebaže se jejich forma může měnit — je pro určitou epochu a určitou společnost dána, a proto je třeba ji považovat za stálou veličinu. Mění se jen hodnota této masy. Hodnotu pracovní síly určují ještě dva činitelé. Jednak náklady na její rozvíjení, které se mění s výrobním způsobem, jednak přirozené rozdíly mezi prací mužskou a ženskou, mezi prací dospělých dělníků a mladistvých. Spotřeba těchto rozdílných pracovních sil, kterou opět podmiňuje výrobní způsob, vytváří velký rozdíl v reprodukčních nákladech dělnické rodiny a v hodnotě dospělého mužského dělníka. K těmto dvěma činitelům však při dalším zkoumání nepřihlížíme.^(9b)

Předpokládáme: 1. že zboží se prodávají za svou hodnotu, 2. že cena pracovní síly může občas stoupat nad svou hodnotu, ale nikdy neklesá pod ni.

Za tohoto předpokladu jsou relativní velikosti ceny pracovní síly a nadhodnoty určeny třemi okolnostmi: 1. délkou pracovního dne čili extenzívní velikostí práce; 2. normální intenzitou práce čili její intenzívní velikostí, takže v určité době se vynakládá určité množství práce; 3. konečně produktivní silou práce, takže podle stupně vývoje výrobních podmínek může totéž množství práce dát za tutéž dobu větší nebo menší množství výrobku. Je zřejmé, že tu jsou možné nejrozmanitější kombinace podle toho, je-li jeden z těchto tří činitelů stálý a dva se mění, nebo jsou-li dva činitelé stálí a jeden se mění, nebo konečně mění-li se všichni tři současně. Počet těchto kombinací se zvětšuje ještě tím, že při současně změně různých činitelů mohou být velikost a směr jejich změn rozdílné. Dále uvádíme jen hlavní kombinace.

^(9b) Příklad, o němž se pojednává na s. 281 [s. 317 tohoto svazku], je tu ovšem také vyloučen. {Pozn. k 3. vyd. — B. E.}

I. VELIKOST PRACOVNÍHO DNE A INTENZITA PRÁCE
JSOU KONSTANTNÍ
(DANÉ), PRODUKTIVNÍ SÍLA PRÁCE
JE VARIABILNÍ

Za tohoto předpokladu určují hodnotu pracovní síly a nadhodnotu tři zákony.

Předně: Pracovní den dané velikosti se vždy zračí v nově vyrobené hodnotě, ať se jakkoli mění produktivita práce a s ní masa výrobků, a tedy i cena jednotlivého zboží.

Za dvanáctihodinový pracovní den je nově vyrobená hodnota například 6 šilinků, ačkoli množství vyrobených užitečných hodnot se mění s produktivní silou práce, tedy hodnota 6 šilinků se rozděluje na větší nebo menší množství zboží.

Za druhé: Hodnota pracovní síly a nadhodnota se mění v opačném směru. Změna produktivní síly práce, její stoupání nebo klesání, působí opačným směrem na hodnotu pracovní síly a přímým směrem na nadhodnotu.

Za dvanáctihodinový pracovní den je nově vyrobená hodnota veličina stálá, například 6 šilinků. Tato stálá veličina se rovná součtu nadhodnoty plus hodnota pracovní síly, kterou dělník nahrazuje ekvivalentem. Je samozřejmé, že ze dvou částí stálé veličiny se nemůže žádná zvětšovat, aniž se druhá zmenšuje. Hodnota pracovní síly nemůže stoupnout ze 3 šilinků na 4, neklesne-li nadhodnota ze 3 šilinků na 2, a naopak, nadhodnota nemůže stoupnout ze 3 šilinků na 4, neklesne-li hodnota pracovní síly ze 3 šilinků na 2. Za daných podmínek není tedy možná změna absolutní velikosti ani hodnoty pracovní síly, ani nadhodnoty bez současné změny jejich relativních čili poměrných velikostí. Nemohou stoupat nebo klesat současně.

Dále, hodnota pracovní síly nemůže klesnout, tedy nadhodnota nemůže stoupnout, nestoupá-li produktivní síla práce; například v uvedeném příkladě může hodnota pracovní síly klesnout ze 3 šilinků na 2 jen tehdy, umožní-li zvýšená produktivní síla práce vyrobit za 4 hodiny stejné množství životních prostředků, které dříve vyžadovalo ke své výrobě 6 hodin. Naopak hodnota pracovní síly nemůže stoupnout ze 3 šilinků na 4, neklesne-li produktivní síla práce, takže je zapotřebí 8 hodin k výrobě

téhož množství životních prostředků, k jehož výrobě stačilo dříve 6 hodin. Z toho vyplývá, že zvýšení produktivity práce snižuje hodnotu pracovní síly, a tak zvyšuje nadhodnotu, a naopak, snížení produktivity práce zvyšuje hodnotu pracovní síly a snižuje nadhodnotu.

Při formulaci tohoto zákona přehlédl Ricardo jednu okolnost: ačkoli změna ve velikosti nadhodnoty čili nadpráce předpokládá opačnou změnu ve velikosti hodnoty pracovní síly čili nutné práce, vůbec z toho nevyplývá, že se tyto veličiny mění v témže poměru. Zvětšují se nebo zmenšují o tutéž veličinu. Ale poměr, v němž se zvětšuje nebo zmenšuje každá část nově vyrobené hodnoty nebo pracovního dne, závisí na původním rozdělení, jaké bylo před změnou produktivní síly práce. Byla-li hodnota pracovní síly 4 šilinky čili nutná pracovní doba 8 hodin, nadhodnota 2 šilinky čili nadpráce 4 hodiny a klesne-li v důsledku zvýšení produktivní síly práce hodnota pracovní síly na 3 šilinky čili nutná práce na 6 hodin, potom nadhodnota stoupne na 3 šilinky čili nadpráce na 6 hodin. Táž veličina, 2 hodiny čili 1 šilink, se na jedné straně přidává, na druhé straně se ubírá. Ale poměrná změna velikostí je v obou případech různá. Zatímco hodnota pracovní síly klesá ze 4 šilinků na 3, tedy o $\frac{1}{4}$ čili o 25 %, nadhodnota stoupá z 2 šilinků na 3, tedy o $\frac{1}{2}$ čili o 50 %. Z toho tedy vyplývá, že poměr, v němž nadhodnota v důsledku dané změny produktivní síly práce vzrůstá nebo se zmenšuje, je tím větší — čím menší, a tím menší — čím větší byla původně ta část pracovního dne, která se zračí v nadhodnotě.

Za třetí: Zvětšení nebo zmenšení nadhodnoty je vždy následkem, a nikdy příčinou příslušného zmenšení nebo zvětšení hodnoty pracovní síly.⁽¹⁰⁾

Protože pracovní den je veličina stálá a zračí se v neměnné velikosti hodnoty, protože dále každé změně ve velikosti nadhodnoty odpovídá

⁽¹⁰⁾ K tomuto třetímu zákonu přidává MacCulloch mimo jiné nesmyslný dodatek, že nadhodnota může stoupat, aniž klesá hodnota pracovní síly, jestliže se zruší daně, které musel kapitalista platit dříve. Zrušení takovýchto daní nezmění absolutně nic na množství nadhodnoty, kterou průmyslový kapitalista přímo vysává z dělníka. Mění pouze poměr, v němž strká nadhodnotu do vlastní kapsy nebo v němž se o ni musí dělit s třetími osobami. Nemění tedy nic na poměru mezi hodnotou pracovní síly a nadhodnotou. MacCullochova výjimka dokazuje tedy jen to, že nepochopil obecné pravidlo; to je neštěstí, které ho postihuje při vulgarizaci Ricarda stejně často jako J. B. Saye při vulgarizaci A. Smithe.

opačná změna ve velikosti hodnoty pracovní síly a protože hodnota pracovní síly se může měnit jen při změně produktivity práce, vyplývá za těchto podmínek zřejmě závěr, že každá změna velikosti nadhodnoty vzniká z opačné změny ve velikosti hodnoty pracovní síly. Jestliže jsme tedy předtím viděli, že žádná změna absolutních velikostí hodnoty pracovní síly a nadhodnoty není možná beze změny jejich relativních velikostí, nyní se ukazuje, že ani naopak není možná žádná změna jejich relativních velikostí beze změny absolutní velikosti hodnoty pracovní síly.

Podle třetího zákona předpokládá změna ve velikosti nadhodnoty změnu hodnoty pracovní síly způsobenou změnou produktivní síly práce. Hranice změny velikosti nadhodnoty je dána novou výší hodnoty pracovní síly. Ale i tehdy, když okolnosti dovolují tomuto zákonu působit, může v tomto rozmezí dojít k určitému kolísání. Například klesne-li v důsledku zvýšení produktivní síly práce hodnota pracovní síly ze 4 šilinků na 3 čili nutná pracovní doba z 8 hodin na 6, může cena pracovní síly klesnout jen na 3 šilinky 8 pencí, 3 šilinky 6 pencí, 3 šilinky 2 pence atd., nadhodnota tedy stoupne jen na 3 šilinky 4 pence, 3 šilinky 6 pencí, 3 šilinky 10 pencí atd. Stupeň poklesu, jehož krajní hranicí jsou 3 šilinky, závisí na relativní váze, kterou zatíží mísky vah: tlak kapitálu na jedné straně a odpor dělníků na straně druhé.

Hodnota pracovní síly je určena hodnotou určitého množství životních prostředků. Se změnou produktivní síly práce se mění hodnota těchto životních prostředků, nikoli jejich množství. Při zvyšování produktivní síly práce může množství životních prostředků jak dělníka, tak kapitalisty vzrůstat současně a v témže poměru, aniž se nějak mění velikost ceny pracovní síly a nadhodnoty. Je-li původní hodnota pracovní síly 3 šilinky a nutná pracovní doba se rovná 6 hodinám, je-li nadhodnota rovněž 3 šilinky, tj. rovná-li se nadpráce také 6 hodinám, nezměnilo by zdvojnásobení produktivní síly práce při nezměněném rozdělení pracovního dne cenu pracovní síly a nadhodnotu. Každá z nich by se jen zračila v dvojnásobném množství užitných hodnot, ale úměrně levnějších. Ačkoli by cena pracovní síly zůstala nezměněna, vystoupila by nyní nad její hodnotu. Kdyby cena pracovní síly klesla, ne však na minimální hranici 1 1/2 šilinku, určenou novou hodnotou pracovní síly, nýbrž na 2 šilinky 10 pencí, 2 šilinky 6 pencí atd., představovala by tato snížená cena stále ještě zvětšené množství životních prostředků. Cena pracovní síly by tak

mohla při stoupající produktivní síle práce ustavičně klesat při současném neustálém vzrůstu množství životních prostředků dělníka. Ale relativně, tj. v poměru k nadhodnotě, by hodnota pracovní síly stále klesala, tedy stále by se prohlubovala propast mezi životním postavením dělníka a kapitalisty.⁽¹¹⁾

Ricardo první přesně formuloval tři uvedené zákony. Nedostatky jeho výkladu jsou: 1. Pokládá zvláštní podmínky, za nichž tyto zákony platí, za samozřejmé, všeobecné a výlučné podmínky kapitalistické výroby. Pro Ricarda neexistuje změna ani v délce pracovního dne, ani v intenzitě práce, takže u něho je produktivní síla práce jediným proměnným činitelem; 2. Podobně jako ostatní ekonomové nikdy nezkoumal nadhodnotu jako takovou, tj. nezávisle na jejích zvláštních formách, jako jsou zisk, pozemková renta atd. a tento nedostatek vede v jeho analýze k ještě vážnějším omylům. Proto bezprostředně ztotožňuje zákony míry nadhodnoty se zákony míry zisku. Jak už bylo řečeno, je míra zisku poměr nadhodnoty k celému zálohovanému kapitálu, kdežto míra nadhodnoty je poměr nadhodnoty pouze k variabilní části tohoto kapitálu. Dejme tomu, že kapitál 500 liber št. (*K*) se dělí na suroviny, pracovní prostředky atd., celkem za 400 liber št. (*c*) a na 100 liber št. mzdy (*v*); že dále nadhodnota = 100 liber št. (*m*). Pak je míra nadhodnoty $\frac{m}{v} = \frac{100 \text{ liber št.}}{100 \text{ liber št.}} = 100\%$. Ale míra zisku $\frac{m}{K} = \frac{100 \text{ liber št.}}{500 \text{ liber št.}} = 20\%$. Mimoto je jasné, že míra zisku může záviset na okolnostech, které nijak nepůsobí na míru nadhodnoty. Později, v třetí knize tohoto spisu ukáží, že za určitých okolností se táž míra nadhodnoty může zračit v nejrůznějších mírách zisku, a různé míry nadhodnoty v téže míře zisku.

⁽¹¹⁾ „Nastane-li změna v produktivitě průmyslu, takže se daným množstvím práce a kapitálu vyrábí více nebo méně výrobků než dříve, může se relativní velikost mzdy zřejmě měnit, kdežto množství výrobků, které tuto relativní velikost představuje, zůstává nezměněno; nebo se může měnit množství výrobků, kdežto relativní velikost zůstává nezměněna.“ ([*J. Casenove*:] *Outlines of Political Economy etc.*, s. 67.).